

DRAGOȘ PETRESCU

1956 MINT IDENTITÁSFORMÁLÓ TAPASZTALAT

A román kommunisták esete

METODIKAI MEGKÖZELÍTÉS ÉS FOGALMI KERETEK

A világgkommunizmus történetében 1956 mérföldkő volt. Három esemény is árulkodott arról – Nyikita Sz. Hruscsov titkos beszéde a Szovjetunió Kommunista Pártjának (SzKP) XX. kongresszusán, a „lengyel október” és a magyar forradalom –, hogy a kommunizmus Kelet-Közép-Európában sokkal kevésbé „diadalmas”, mint amilyennek a térség kommunista vezetői népeikkel láttatni szeretnék. Ez a tanulmány a román kommunizmus történetének eddig elhanyagolt aspektusára igyekszik rávilágítani. Azt szeretném bemutatni, hogy 1956 miként befolyásolta a román kommunista elit politikai értékrendjét és a politikai rendszerhez való viszonyát.

A témát a politikai kultúra szemszögéből közelítem. A román kommunizmus nemzeti sajátosságait feltárni kívánó alapos elemzésnek figyelembe kell vennie a kulturális értékeket és a magatartásbeli mintákat is. Másként megfogalmazva: azt állítom, hogy az értékek, a meggyőződések és az érzelmelek, amelyek a politikai vezető rétegek mellett a hétköznapi emberek viselkedését is megszabják, meghatározták az 1945 és 1989 között hatalmon levő politikai rendszer sajátosságait, csakúgy, mint a társadalom behódolásának, illetve szembenállásának mintáit. Gabriel Almond is megjegyezte egy írásában, hogy a szerkezet és a kultúra interaktív kapcsolatban áll egymással: „A kulturális vonzalmakat nem lehet megmagyarázni a történelmi tapasztalatok, az aktuális szerkezeti kényszerek és lehetőségek figyelembevétele nélkül, a magatartásbeli minták adott készlete viszont valamely formában és mértékben a megváltoztatásukra tett erőfeszítések ellenére is sokáig tovább él.”¹ Almond megállapítása igaz a kommunista elitre, de a szélesebb néprétegekre is.

A közelmúltban nyilvánosságot látott iratok, visszaemlékezések elemzése és a szemtanúk elbeszéléseinek alapos vizsgálata azt mutatja, hogy a román kommunistáknak, Gheorghie

Gheorghiu-Dejnek és követőinek nem

1 Almond (1990) 157–158. p.

volt kidolgozott politikai programjuk, amikor hatalomra kerültek. Legfőbb politikai céljuk a hatalom megragadása és mindenáron való megőrzése volt. Hatalomgyakorlásuk ezért egy frusztrált, képzetlen és szűk csoport – ahogy Vladimir Tismăneanu találóan nevezte őket: a „volt foglyok” csoportja – politikai túléléséről szólt. A csoport, akiket „Gheorghiu-Dej embereinek” is hívtak, a kommunistákat hatalomra segítő szovjet Vörös Hadseregtől függött. Tagjai nem voltak felkészülve a kormányzásra, a gyakorlati politizálásról felületes elképzeléseik voltak, és nem utolsósorban híján voltak minden támogatottságnak. Következésképpen a hatalmon maradásra egyetlen esélyük az volt, ha mindenben alávetik magukat Sztálinnak. A szovjet csapatok 1958. nyári kivonásáig Gheorghiu-Dej és hívei számára az volt a legfontosabb, hogy Moszkva – és nem a nép – szemében legitimálják a párt vezető szerepét. 1958 júliusa után a helyzet radikálisan megváltozott. A pártnak és legfőbb vezérének a néppel kellett elfogadtatnia magát, a korábbiaktól eltérő stratégiát kellett kigondolnia, ha hatalmát meg akarta tartani. 1956 tapasztalata fontos szerepet játszott a román kommunisták általános stratégiájában, akik a lakosságot egyszerre próbálták megfélemlíteni és együttműködésre készíteni.

A társadalomban – Kelet-Közép-Európa más kommunista rendszerű országaihoz hasonlóan – a politikai szocializáció két egymással ellentétes folyamatban zajlott. A régi, hagyományos értékeket családi körben, még gyerekkorban adták át a fiatalabb generációknak, az új, „egészséges” értékekre serdülő- és felnőttkorban nevelt az iskola és szocializáltak a hivatalos szervezetek, valamint a központilag kézben tartott tömegtájékoztatók. Némely rejtett és megőrzött hagyományos érték táplálta az ellenállás politikai kultúráját, és segítette a rendszerrel szembeni passzív vagy aktív ellenállást. Az új értékek – gyakran bizonyos régi, tartós „megtévesztő pózokkal” keveredve – megkönnyítették a rendszer számára, hogy a maga oldalára állítsa a különféle társadalmi csoportokat.

Egyet kell értenem Archie Brown megállapításával, miszerint a politikai kultúra fogalmának alkalmazása különösen jó eszköz arra, hogy megvizsgáljuk az értékek és a politikai szervezetek közötti kapcsolatot a kommunista társadalmakban, amelyekre – mutatott rá helyesen Brown – az jellemző, hogy „hirtelen megszakadt a politikai intézményrendszer kontinuitása”, valamint hogy „szokatlanul nyíltan és tudatosan próbálták új politikai értékekkel felváltani a korábbiakat”.² Továbbá, ahogy Kenneth Jowitt megfi-

gyelte, a kommunista rendszerek megközelítései hajlamosak arra, hogy „alul-

2 Idézi Almond (1990) 12. p.

értékeljék vagy figyelmen kívül hagyják a kultúra szerepét, elsősorban annak okán, hogy a rendszer és a társadalom viszonyát leegyszerűsítve, az uralkodás–alávetettség viszonyrendszerében vizsgálják”.³ Mindezt azzal egészíthetem ki, hogy a valóságban sokkal bonyolultabb volt a helyzet, főként azért, mert Romániában, akárcsak Kelet-Közép-Európa más országai-
ban, a kommunista rendszer az „áttörés” után elég hosszú ideig fennmaradt ahhoz, hogy képes legyen fejlődni és átalakulni ideológiájában, tagságában csakúgy, mint társadalmi, gazdasági és kultúrpolitikájában.

Véleményem szerint Archie Brown definíciója a leghelyénvalóbb, különösen ami az egykori kelet-közép-európai kommunista rendszerek vizsgálatát illeti. Brown megfogalmazásában a politikai kultúra: „A történelemről és a politikáról alkotott szubjektív benyomások, az alapvető meggyőződések és értékek, az önmeghatározás és lojalitás központjai, valamint a politikai ismeretek és elvárások összessége, amely a nemzetek és csoportok sajátos történelmi tapasztalatának a terméke.” Brown emellett vizsgálati modellt is nyújt a kommunista politikai kultúrák elemzéséhez a következő főbb témák mentén: 1. a korábbi politikai tapasztalatok; 2. az értékek és az alapvető politikai meggyőződések; 3. az önmeghatározás és a lojalitás központjai, végül 4. a politikai ismeretek és elvárások.⁴

Kenneth Jowitt szerint annak érdekében, hogy a kommunista politikai struktúrák és kultúrák természetét meghatározhassuk, elemezni kell „a társadalom látható és szisztematikus hatását a politikai élet jellegére, minőségére és stílusára”. Az 1989-es romániai forradalom erőszakos kimenetelét a kommunista Románia „politikai életének jellege, minősége és stílusa” határozta meg, állítja. Politikai kultúrán egy „informális és alkalmazkodó viselkedésbeli és magatartásbeli készletet” ért, „amely a formális – ideológiai, politikai és intézményi – meghatározottságokra válaszként, azokkal kölcsönhatásban alakul ki, és jellemző a társadalom egy meghatározott rétegére”. Jowitt – a társadalom különböző szintjeit figyelembe véve – a politikai kultúra három típusát különbözteti meg: az elit, a rendszer és a közösség politikai kultúráját. Az elit politikai kultúráját úgy határozza meg mint „egy informális, alkalmazkodó viselkedésbeli és magatartásbeli készletet, amely egy meghatározott elit identitásformáló tapasztalataira válaszként és következményként születik”. A rendszer politikai kultúráján „olyan informális alkalmazkodó viselkedésbeli és magatartásbeli készletet ért, amely a társadalmi, gazdasági és politikai élet intézményi meghatározottságára válaszként alakul ki”. A közösségi poli-

3 Jowitt (1992) 51. p.

4 Brown (1997) 16–20. p.

itikai kultúrát pedig „olyan informális alkalmazkodó viselkedésbeli és magatartásbeli készletként határozza meg, amely a rendszer és a közösség történelmi kapcsolatára adandó válaszként születik”.⁵

A bemutatott fogalmi kereteket felhasználva úgy vélem, hogy a két politikai szubkultúra, a rendszer és a közösség politikai kultúrájának vizsgálata nélkülözhetetlen a román kommunizmus sajátosságainak bemutatásához. Tanulmányomban azt állítom, hogy az 1956-os magyar forradalom identitásformáló tapasztalatot jelentett a román kommunista elit számára, és így jelentős hatást gyakorolt arra, amit a fentiekben a rendszer politikai kultúrájaként definiáltunk. A rendszer politikai kultúráján ebben a tanulmányban a hivatalos politikai kultúrát értem, amit más szóval a román kommunizmus politikai kultúrájaként is meghatározhatunk. Már itt előre

kell azonban bocsátanom, hogy írássom kereteit mindkét politikai szubkultúra (a román kommunizmus politikai kultúrája és a rendszerellenes ellenállás politikai kultúrája) mélyreható vizsgálata messze meghaladná. Következésképpen ez a tanulmány csak az 1956-os év, azon belül is elsősorban a magyar forradalom következményeire fókuszál.

- 5 Jowitt (1992) 51–52.; 54–56. p. Mások, többek között Ronald H. Chilcote, nem értenek egyet Jowitt osztályozásával. Chilcote azzal érvel, hogy a Jowitt által megkülönböztetett háromféle politikai kultúra „leírása túlzottan elvont, és ő maga sem tudja hatékonyan alkalmazni azokat a vizsgálatában”. Lásd Chilcote (1994) 197. p.

A ROMÁN KOMMUNIZMUS POLITIKAI KULTÚRÁJA

Elengedhetetlen számba venni a román kommunista párt elitjének identitásformáló tapasztalatait ahhoz, hogy a román kommunizmus politikai kultúrájának főbb jellegzetességeit megértsük. *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*

- 6 Tismăneanu (1995a) 91–93. p. Tismăneanu román kommunizmusról írott hatalmas monográfiája: Tismăneanu (2003). A román kommunizmus politikai kultúráját érintő tanulmányai közül lásd Tismăneanu (1991) 121–174. p. és Tismăneanu (1992a) 135–150. p. Románul megjelent más művei Tismăneanu (1992b) és Tismăneanu (1995b).

(*Gheorghiu-Dej kísértete*) című könyvében Tismăneanu remek elemzéssel szolgál a párton belüli hatalmi viszonyokról,⁶ és azt állítja, hogy 1933 után három hatalmi központ alakult ki a kommunista párton belül: a moszkoviták, azaz a Moszkvába menekült román kommunisták; a Ștefan Foriș vezette Központi Bizottság és a Gheorghiu-Dej körüli „volt foglyok”. Jogo-

san teszi hozzá, a pszichobiográfia sokat segíthet abban, hogy jobban megértsük Gheorghiu-Dej vezetési stílusát és viszontagságos kapcsolatait a párton belül, a régi és újabb ellenszenveteket, a párton belüli szövetségesek változtatását stb. Mi több, nem feledkezhetünk meg a titkos társaságokra vagy szektákra jellemző rejtett mechanizmusokról sem, melyek elősegítették a sztálinista kísérletet Romániában.⁷

A román kommunisták kisebbségi és legitimációs komplexusban szenvedtek, állítja Tismăneanu. A legitimáció hiánya „születésétől kezdve száncalmas elmúlásáig nyílt sebként éktelenkedett a román kommunizmuson” – írja. A román kommunizmus politikai kultúrájának harmadik ismérve szerinte a desztalinizáció elmaradása volt. Romániában a marxizmus gyenge hagyománya a román kommunista elit túlnyomó többségének alacsony intellektuális adottságaival és egyszerű gondolkodásmódjával párosulva megakadályozta – folytatja –, hogy mélyreható desztalinizációs folyamat bontakozzon ki, és feltűnjön egy revizionista marxista áramlat. Ez magyarázatul szolgál arra is, hogy miért maradhatott a román kommunista elit gyakorlati ideológiájának meghatározó jellemvonása egészen a rendszer 1989-es bukásáig a kulturális és gazdasági sztálinizmus.

A román kommunista elit identitásformáló tapasztalatainak másik fontos aspektusa azok közös szocializációs időszakával áll kapcsolatban, akik a későbbi pártelitet alkották. Pavel Câmpeanu szociológus nemrégiben kiváló elemzést írt a kommunista militánsok, többek között Gheorghe Gheorghiu-Dej, Gheorghe Apostol, Iosif Chișinevschi, Miron Constantinescu, Nicolae Ceaușescu és saját börtönben töltött éveiről.⁸ Részletes beszámolójából mindenki megértheti, hogy a román kommunista elit politikai kultúrájának természetét milyen mélyen meghatározta a börtönben töltött időszak közös szocializációja. Ez a jelen tanulmány szempontjából is igen érdekes, mivel a rezsim politikai kultúrájának főbb vonásai nem változtak a rendszer 1989-es bukásáig.

7 Tismăneanu (1993).

8 Câmpeanu (2002). Câmpeanu a kommunista rendszerről is eredeti összefoglalást nyújt Felipe Garcia Gasals néven külföldön megjelentetett művében: Câmpeanu (1980). Román nyelven ez a monográfiája csak nemrég jelent meg. Câmpeanu szerint a sztálinizmus volt az egyetlen gazdasági és társadalmi szerkezet, amely biztosítani tudta egy „szinkretikus társadalom” stabilitását. A kifejezés az idő előtt megvalósított szocializmusra vonatkozik, mellyel Leninnek is szembe kellett néznie Oroszországban, ahol a szocializmus nem történelmi fejlődés eredményeképpen jött létre, mint ahogy Marx azt megjósolta, hanem politikai úton került hatalomra.

Mint ahogy arra már utaltam, a kommunista hatalomátvétel után a román kommunistáknak nem volt más választásuk, mint hogy alá vessék magukat Sztálin akaratának, és lemásolják a szovjet modellt. A párton belüli hatalmi viszonyok alakulását figyelembe véve meggyőződésem, hogy két tényező magyarázza meg legjobban a párt véres bukását: a párt monolitikus szerkezete és a parancsuralmiság. Mindkettő a román kommunizmus politikai kultúrájának jellemzője.

A pártegyeség megőrzése a rendszer kultúrájának központi eleme volt, a frakciók létrejöttét mindenáron megpróbálták megakadályozni. Ez tette lehetetlenné a tárgyalásos megoldást a párton belüli felvilágosult frakciók és az azokkal szemben álló elit között, majd ez vezetett 1989 decemberében a rendszer váratlan és véres bukásához. Ceaușescu például uralkodása legvégéig halálos bűnnek tartotta a „frakciózást”, és félt tőle.⁹

Az illegalitás éveiben kifejlődött „kitaszított kommunizmus” szindróma szülötteként a román kommunisták apró szektája a parancsuralmiságból mítoszt faragott, amikor hatalomra került. A Gheorghe Gheorghiu-Dejhez (1948–65) és Nicolae Ceaușescuhoz (1965–89) legközelebb álló nómenklátúra tagjainak visszaemlékezései sokat segítenek abban, hogy megérthessük e mítosz súlyát. A pártnómenklátúra egykori tagjai egyetértének abban, hogy a Politikai Bizottságon belül két egymással szemben álló tábor volt: a moszkoviták, a szovjet politika buzgó kiszolgálói, és a hazaiak (pămînteni), akik a „nemzeti vonalat” szorgalmazták, élükön magával Gheorghiu-Dejzel. Miután Gheorghiu-Dej és hívei megszabadultak a moszkovitáktól, végre megvalósíthatták akaratukat, és „kiszabadíthatták” a román pártot és a kommunista Romániát a Szovjetunió igájából. A „moszkvai központ” és a szomszédos kommunista rendszerek azonban még ekkor is elgáncsolhatták volna a folyamatot, ezért aztán a Moszkva feltételezett „imperialista” törekvéseitől és Budapest irredenta lépéseitől való félelem egészen

1989 decemberéig a román kommunizmus politikai kultúrájának legfőbb vonásai közé tartozott. S 1956 döntő szerepet játszott abban, hogy ezek a vonások rögzültek.

9 Veterán kommunistaként – jóllehet jelentéktelenebb volt, mint gondolta magáról – Ceaușescu egészen bukása pillanatáig leginkább a párton belüli összeküvéstől tartott, sokkal kevésbé félt a népfelkeléstől, ahogy Silviu Curticeanu, Ceaușescu elnöki titkára éleslátóan megfigyelte. Curticeanu (2000) 322. és 363. p.

1956 ROMÁNIÁBAN: A KOMMUNISTA ELIT VÁLASZA A MAGYAR FORRADALOMRA

A román kommunista elit azonnal elítélte a magyar forradalmat, és biztosította a szovjeteket a román kommunisták erős lojalitásáról. Az 1956-os lengyelországi és magyarországi események végül is hozzájárultak ahhoz, hogy a román sztálinista vezető, Gheorghiu-Dej megőrizze személyes hatalmát, és megszabaduljon a desztalinizáció rémétől. A román kommunisták gyors intézkedéseikkel megakadályozták a szabad információáramlást, és elkerülték, hogy a magyarországi események igazi jelentősége köztudottá váljék.

1956. október 24-én a Román Munkáspárt (RMP) Politikai Bizottságának ülésén 18 pontos tervet állítottak össze annak érdekében, hogy szorosan kézben tarthassák az eseményeket Romániában. Magas rangú pártfunkcionáriusokat menesztettek Erdélybe, hogy megvitassák a lakossággal a magyarországi helyzetet. Miron Constantinescut például Kolozsvárra küldték, Fazekas Jánost pedig a Magyar Autonóm Tartományba. A nómenklatúra más tagjait a német közösség lecsillapításával bízták meg. A németeket ugyanis lázba hozta a szóbeszéd, hogy a kommunisták a szomszédos Magyarországon zajló események miatt engedélyezni fogják a családegyesítést, azaz a német családok tömeges emigrálását Nyugat-Németországba.

Meglepő módon a pártnak ekkor kellett először szembenéznie azzal a súlyos problémával, hogy valójában elképzelése sincs a lakosság hangulatáról. Az RMP programtervébe így bekerült, hogy a magyarországi helyzetet a szakszervezetek segítségével kell a munkásoknak elmagyarázni, de csak apránként, hogy legyen idő a hallgatóság reakcióit felmérni, és azok fényében módosítani a hivatalos megközelítést, nehogy nyugtalanságot keltsenek az országban. Külön figyelmet szenteltek a fiataloknak, legfőképp az egyetemistáknak. Mindezzel párhuzamosan megállapították, hogy a legfontosabb a lakosság alapvető élelmiszerekkel (kenyér, hús, étolaj) való folyamatos ellátásának biztosítása.¹⁰

Október 26. után a román kommunisták már nyíltan „ellenforradalomként” értékelték a magyarországi eseményeket. Utasításba adták, hogy országszerte gyűléseket kell összehívni, melyeken munkások és hivatalnokok, fiatalok és idősek egyaránt elítélhetik „a reakciós és fasiszta erőket Magyarországon, és kifejezhetik szolidaritásukat a magyar dolgozó osztállyal, amely hősiességű küzdelmet vív azért, hogy mihamarabb felszámolja az ellenfor-

10 Protocol no. 54 al Ședinței Biroului Politic al CC al PMR din 24 octombrie 1956. Lásd Stănescu (2003) 396–402. p.

radalmat”.¹¹ Azaz az RMP habozás nélkül a szovjetek oldalára állt, és ajánlotta azonnali támogatását.

Ezek után a PB 1956. december 1-jei ülésén Gheorghiu-Dej már büszkén jelenthette ki: „Boldogan állapíthatjuk meg, hogy nemcsak passzív nézőként követtük a magyarországi eseményeket. Közvetlenül is érdekeltek voltunk abban, hogy az események a magyar nép és a magyarországi szocializmus jövője, valamint táborunk érdekei szerint alakuljanak. Nemcsak passzívan vártuk és néztük, hogy a Szovjetunió lehetőségei szerint megoldja a helyzetet, hanem sokat is segítettünk.”¹²

A román kommunista elit magyar forradalomról alkotott véleményének legbeszédesebb bizonyítéka két Magyarországra érkezett magas rangú pártfunkcionárius jelentése a magyarországi helyzetről. Aurel Malnășan és Valter Roman az RMP küldöttjeiként azért látogattak Magyarországra, hogy saját szemükkal győződjenek meg a dolgok állásáról.

November 2-án az RMP Politikai Bizottságának tagjai előtt Valter Roman két okot hangsúlyozott, melyek véleménye szerint az „ellenforradalomhoz” vezettek: egyrészt a Rákosi Mátyás vezette Magyar Dolgozók Pártja nem tudta elfogadtatni magát a magyar néppel, mert arrogánsan lépett fel, mellőzte a nemzeti hagyományokat, és szolgálai alávetette magát Sztálin és a Szovjetunió akaratának; másrészt a Magyar Dolgozók Pártjának vezetősége „románellenes hangulatot” keltett, és „egyetlenegyszer sem foglalt helyesen állást Erdéllyel kapcsolatban”. Valter Roman ezzel kapcsola-

latban Kádár János kijelentését citálta, akivel budapesti látogatása alatt találkozott: „Biztosítsanak autonómiát Erdélynek!”¹³ Az ehhez hasonló kijelentések következtében alakultak ki a román kommunizmus politikai kultúrájának alábbiakban elemzendő főbb elemei: a *Moszkvától való félelem* és a *Budapest iránti bizalmatlanság*.

A román lakosság széles rétegei ezzel ellentétben egyetértettek a magyar forradalmárokkal, és sokan szolidaritást is vállaltak azokban a napokban a forradalom ügyével.¹⁴ Temesvárott

11 Protocol No. 55 al Ședinței Biroului Politic al CC al PMR din 26 octombrie 1956. Stănescu (2003) 403. p.

12 Stenograma Ședinței Biroului Politic al CC al PMR din data de 1 decembrie 1956. Uo. 472. p.

13 Stenograma Ședinței din data de 2 noiembrie 1956 cu tov. Aurel Malnășan și Valter Roman. Uo. 409–427. p.

14 Lásd elsősorban a Securitate ügynökeinek jelentéseit arról, hogy a lakosság miként reagált az 1956-os magyar forradalomra. Lungu–Retegan (1996).

került sor a magyar forradalom kitörése után a leghevesebb szimpátiatüntetésre. Az egyik résztvevő tanúvallomásában elmondta, hogy az egyetemisták kíváncsian hallgatták a külföldi rádióadókat, közöttük a budapesti rádiót is, hogy tájékozódjanak a Magyarországon történekről. A nyugatlanság október 23. után lassan fokozódott, majd október 30-ra nagygyűlést hirdettek. A rendszer azonban késlekedés nélkül és könyörtelenül lecsapott, hogy megakadályozza a tiltakozó hullám tovagyűrűzését. 1956. október 30-án éjjel a hadsereg és a politikai rendőrség megszállta a temesvári egyetem területét. Mintegy háromezer diákot letartóztattak. Közülük harmincegyet helyeztek vád alá és ítétek kettőtől nyolc évig terjedő börtönbüntetésre.¹⁵ A tiltakozást ugyan kegyetlenül felszámolták, a temesváriak azonban évtizedeken át megőrizték az antikommunista ellenállás szellemét. Éppen Temesvárról indult ki az 1989-es romániai forradalom is.

15 Egy résztvevő érdekes visszaemlékezése az 1956-os temesvári eseményekről Baghiu (1995), főként 7–24. p.

ROMÁN STÍLUSÚ NEMZETI KOMMUNIZMUS: FÉLELEM MOSZKVÁTÓL ÉS BIZALMATLANSÁG BUDAPEST IRÁNT

Amint már utaltam rá, a párt monolitikus egysége és a párton belüli parancsuralmi rend a két kulcsfogalom, amely segíthet a román kommunizmus politikai kultúráját megérteni. Ezek mellé társul a román kommunisták táboron belüli ellenségképével kapcsolatos két jellemvonás – félelem Moszkvától és bizalmatlanság Budapest iránt –, amelyet az 1956-os év tanulmányai felerősítettek. Az említett jellemvonások természetesen hosszú folyamat során alakultak ki, attól kezdve, amikor a XIX. század közepétől a román nemzettudat a szomszédos orosz és magyar birodalommal szemben formálódni kezdett.

Gheorghiu-Dej 1956-ban, az SZKP XX. kongresszusa és a magyar forradalom után politikai túlélési stratégiáját az erőltetett iparosításra és a román nemzettudathoz kapcsolódó hagyományos értékekhez való visszakanyarodásra építette. Ceaușescu szigorúan követte Gheorghiu-Dej politikáját, és lassú politikai szocializációs folyamat során Gheorghiu-Dej belső hatalmi körének tagjaiba belenevelte a félelmet Moszkvától és a bizalmatlanságot a magyarok iránt. Ceaușescu azonban nem volt olyan találékony, mint Gheorghiu-Dej, és a belpolitika, valamint a nemzetközi helyzet kihívásaira is kevésbé rugalmasan reagált elődjénél.

Tény, hogy a román vezetők, ahogy Ronald H. Linden is megállapította, „sikeresen építhettek a lakosság nem szláv identitására”.¹⁶ Hozzá kell tenni, hogy az életszínvonal hatvanas évek elejétől érzékelhető csekély javulása a felélesztett nacionalizmussal társulva megfogta a románok szívét és lelkét. Ahhoz azonban, hogy megérthessük a román nemzeti kommunizmus gyökereit és azt, ahogy a Moszkvától való félelem és a Budapest iránti bizalmatlanság kifejlődött a román kommunista elitben, némi magyarázattal kell szolgálnunk az elit nacionalizmushoz, pontosabban a román nemzet-tudathoz vagy másképpen a románsághoz fűződő viszonyáról.

Az egykori nomenklatúra tagjainak 1989 utáni megnyilatkozásai erre vonatkozólag nemcsak sokatmondóak, hanem elgondolkodtatók is, mivel nyilvánvalóvá teszik, hogy a román kommunizmus úgynevezett internacionalista szakasza a korábban feltételezettnél sokkal kevésbé volt „internacionalista”. A területi viták például – Erdély leginkább – arra kényszerítették a román kommunistákat, hogy még 1948-as hatalomra kerülésük előtt a nacionalista repertoár érveivel folyamodjanak. Gheorghe Apostol, egy akkori magas rangú kommunista funkcionárius visszaemlékszik 1944. decemberi találkozására Sztálinnal. A megbeszélésen rajta kívül Gheorghiu-Dej és Ana Pauker vett részt. A román küldöttség a terület történelmi múltjára hivatkozva követelte Romániának Erdélyt. Sztálin, akit a történelmi érvek nem hatottak meg, végül azért döntött úgy, hogy Erdély Romániához tartozzék, mert ezzel kívánta jutalmazni az 1944. augusztusi román átállást. Apostol története abból a szempontból figyelemre méltó, hogy nyilvánvalóvá teszi: a román kommunisták területi igényeik benyújtásakor Sztálinnal nem az V. pártkongresszus elveinek szellemében tárgyaltak, hanem az 1593–1601 között uralkodó havasalföldi vajda, Vitéz Mihály tiszavirág életű, Erdélyt Moldvával és Havasalfölddel egyesítő „birodalmára” hivatkoztak.

Ez és a hasonló epizódok kétséget ébresztenek aziránt, hogy az V. pártkongresszuson Nagy-Románia soknemzetiségű jellegéről elfogadott kominternezes tézisnek valóban teljesen elkötelezték-e magukat a román kommunisták. Ion Gheorghe Maurer, a nomenklatúra egy másik vezető tagja, aki maga nem volt román nemzetiségű, hangsúlyozza, hogy Ana Paukeren és moszkovita társain kívül ő egyetlen román kommunistát sem hallott

amellett kardoskodni, hogy Besszarábia tartozzon a Szovjetunióhoz, Erdély meg Magyarországhoz.¹⁷ Besszarábia hovatartozása kétségkívül kényesebb kérdés volt, mint Erdélyé.

16 Linden (1981) 229. p.

17 Apostol visszaemlékezését lásd Betea (1995) 260. p., Maurer kijelentései uo. 147. p.

Jóllehet annak a feszegetése, hogy a szovjetek elfoglalták Besszarábiát, ártott volna a két ország kapcsolatának, a legutóbbi időkben napvilágot látott visszaemlékezések azt mutatják, hogy a román kommunista elit mindig is úgy tekintett a területre mint a történelmi Románia részére.

A szovjet csapatok kivonása Romániából, ahogy már említettem, 1958-ban mérőföldkőnek számított a világkommunizmuson belüli „önálló útkeresésben”. A már idézett magas rangú pártfunkcionárius, Gheorghie Apostol úgy emlékszik, hogy először 1955-ben, a szovjetek ausztriai kivonulása után merült fel a kérdés. Nem is Gheorghiu-Dej, hanem Emil Bodnăraș vetette fel egy magánbeszélgetés során a pártfőtitkár villájának udvarán. Bodnăraș volt a legmegfelelőbb a feladatra, mert egyszerre élvezte Gheorghiu-Dej bizalmát – tagja lévén a „volt foglyok” csoportjának – és Moszkváét, annak köszönhetően, hogy dezertált a román hadseregből, és a két háború között a Szovjetunióban élt. Akkor és ott a román kommunisták kérése feldühítette Hruscsovot, de később, 1958 nyarán mégis kivonta a szovjet csapatokat Romániából. Függetlenül attól, hogy miként született meg a döntés, a szovjet csapatok kivonulásával új korszak kezdődött a román kommunista párt történetében.

A párt kétségbeesetten keresett valamilyen támpontot, hogy elfogadtathassa függetlenségét. Váratlanul Karl Marx egyik művében találtak segítséget ahhoz, hogy fortélyos politikai stratégiájukat megindokolják. A Marx *Jegyzetek a románokról* című írásával kapcsolatos epizód sok mindent elárul. Paul Niculescu-Mizil – akkoriban a KB propagandaosztályának vezetője volt, s így közvetlenül részt vett Marx írásának megjelentetésében – izgalmas részletekkel szolgál arról, miként talált a kéziratra 1958-ban egy lengyel történész Amszterdamban, amelyet aztán lefordítottak a pártvezetőség számára, és végezetül 1964-ben bő jegyzetapparátussal, komoly tudományos mű benyomását keltve megjelentettek. Marx Oroszországgal szembeni kritikus állásfoglalása egybecsengett a román kommunisták függetlenségi stratégiájával, amint azt az 1964. évi „áprilisi nyilatkozat” meg is fogalmazta.¹⁸

Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a román nemzettudattal kapcsolatos meghatározó érzéseket – különösen a történelmi idők óta „nemzeti területnek” számító vidékekhez való érzelmi kötődést – a román kommunisták a két világháború közötti időszak Nagy-Romániájától örökölték. Ha valaki figyelmesen olvas a sorok között, kontinuitásra utaló elemeket talál Nagy-Románia románpolitikája és Gheorghiu-Dej Romániája között már 1949-ben is. A Román Munkáspárt
Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Vasile 18 Marx (1964).

Luca és Iosif Chișinevschi vezette delegációjának és az MDP küldöttségének találkozásán, amelyen magyar részről Rákosi Mátyás, Gerő Ernő és Rajk László is jelen volt, a magyarok aggodalmukat fejezték ki az erdélyi magyarság elleni román kultúrpolitika miatt. A román fél erre csak kitérő választ tudott adni.¹⁹

Később, 1961 novemberében és decemberében, az RMP KB híres plenáris ülésén – amely elfogadta Gheorghiu-Dej végleges változatát a párt történetéről – a legfelsőbb pártfunkcionáriusok unos-untalan „helyes” álláspontjukra hivatkoztak Erdély kapcsán, szerintük a probléma megoldását a nemzeti kommunizmus jelenti. Gheorghiu-Dej maga is megjegyezte, hogy a második világháború vége után közvetlenül „Rákosi és csoportjának legfőbb gondja ez volt: »Kihez fog Erdély tartozni?»²⁰

S ami témánk szempontjából még ennél is fontosabb, a pártvezetésből néhányan megragadták az alkalmat, hogy az 1956-os magyar forradalmat az RMP-n belüli kegyetlen hatalmi harcban felhasználják. Így a párt plénuma előtt 1961. december 4-én elmondott beszédében János Fazekas, az RMP KB Titkárságának tagja azt állította, hogy az 1956-os forradalom alatt Iosif Chișinevschi nem foglalt egyértelműen állást, és nem akarta a magyarországi eseményeket „ellenforradalomként” elítélni. Ő, János Fazekas volt az, aki Ceaușescuval együtt a „helyes” álláspontot képviselte, amikor a történeteket egyértelműen „ellenforradalomnak” minősítették. Miron Constantinescu, akit a párt Kolozsvárra küldött, hogy szót értsen a diáksággal, nem merte „ellenforradalomként” „leleplezni” az eseményeket.²¹ Magyarátzként hozzá kell tennem, hogy Miron Constantinescuval együtt egy másik vezető pártfunkcionárius, Chișinevschi is bírálta 1956-ban, Hruscsov „titkos beszéde” után Gheorghiu-Dej sztálinista gyakorlatát, de alulmaradtak a párton belüli hatalmi harcban, és 1957-ben elmozdították őket pozíciójukból. Mindebből számunkra az az érdekes, hogy 1961-ben, a Gheorghiu-Dej-rezsim legfontosabb pártértekezletén Fazekas az 1956-os magyarországi eseményeket az RMP-n belüli hatalmi

küzdelem kapcsán említi. Ez is azt bizonyítja, hogy az 1956-os forradalom nagy hatással volt a román kommunisták gondolkodásmódjára.

Most azonban forduljunk Nicolae Ceaușescu felé, és nézzük meg részletesen, hogy hatalomra kerülése után hogyan ültette át a gyakorlatba 1956

19 Stenograma ședinței Biroului Politic al CC al PMR la înfîlnirea cu delegația Partidului celor ce muncesc din Ungaria, condusă de Mátyás Rákosi – 19 Februarie 1949. In *Arhivele Naționale...* (2003) 85–115. p.

20 Neagoe-Pleșa–Pleșa (2006) 251. p.

21 Uo. 187–188. p.

tanulságait. 1968 augusztusában, tehát tíz évvel azután, hogy a szovjet csapatokat kivonták Romániából, Ceaușescu elmondta híres „balkon-beszédét”, amelyben elítélte a Varsó Szerződés csapatainak csehszlovákiai bevonulását. Történelmi távlatokban azt mondhatjuk, hogy Ceaușescu beszédének óriási hatása volt a románok széles tömegeire. Sok román fülében szavai bizonyítékul csengtek, azt igazolták hogy Ceaușescu karizmatikus képességekkel megáldott politikus.²² Véleményem szerint Ceaușescu karizmatikus vezetői híre – Reinhard Bendix megfogalmazásával élve – egyszerűen csak 1968 augusztusának drámai körülményei között alakult ki.²³

1968 augusztusa után a párt jóval hangsúlyosabban hivatkozott az elődök függetlenségért vívott küzdelmeire és heroikus tetteire. A képlet egészen egyszerű volt: a múltban a románoknak a törökök ellen kellett harcolniuk, Ceaușescu alatt a szovjetekkel kell szembenézniük (és ennél egy kissé burkoltabban, de utalásokat tettek Magyarország állítólagos irredenta törekvéseire is). Schöpflin György ideillő megfigyelése szerint: „A mitikus és szimbolikus beszédek megteremthetik a legitimitást, és megerősíthetik a hatalmat. Mozgósítják az érzelmeket és a lelkesedést. Fontos eszközök, melynek révén az emberek értelmezik a szimbolikus formában felfogott politikai folyamatokat.”²⁴

Ceaușescu Romániájában szinte magától adódott, hogy történelmi mítoszokhoz folyamodjanak. Ceaușescu soha nem titkolta érdeklődését a román fejedelemségek középkori uralkodói iránt, akiknek hőstetteit nagyon nagyra tartotta. Vezetői stílusához tartozott – szemben elődje, Gheorghiu-Dej szokásaival –, hogy rendszeresen, program szerint tett belföldi látogatásokat, amelyeken mindig felkereste a térség legnevezetesebb emlékműveit és történelmi helyszíneit.²⁵

22 Max Weber meghatározásában a karizma az egyéniség olyan jellemzője, mely megkülönbözteti őt a köznapi emberektől, s amelynek köszönhetően neki természetfeletti, emberfeletti vagy legalábbis kivételes hatalmat és kisugárzást tulajdonítanak. Lásd Bendix (1973) 619. p.; Ceaușescu 1968. augusztus 21-i beszéde megjelent a párt hivatalos lapjában, *Scînteia*, 1968. augusztus 22. Lásd még Ceaușescu (1969) 415–418. p.

23 Részletesebben Bendix (1973) 616–629. p.

24 Schöpflin (2000) 89. p.

25 Személyes hatalmának megszilárdítása során (1965–69) Ceaușescu arra használta fel a belföldi látogatások adta lehetőségeket, hogy magáról érdeklődő vezető benyomását keltse a nép, s elsősorban a munkásság és a parasztság körében. Részletesebben Petrescu (1997) 107–109. p. Hasonló taktikát követett Edward Gierek is Lengyelországban, a hetvenes években. A lengyel kommunisták vezetője hatalomra kerülése után, amint Kennedy megállapítja, „konzul-

tációk» révén próbálta újraéleszteni a párt munkásgyökereit”. Egyedül 1971-ben például 171 ilyen látogatást tett a „választóknál”. Kennedy (1991). Bernhard 187-re becsüli Gierek látogatásainak számát 1971-ben. Bernhard (1993) 42. p.

- 26 A Nagy Nemzetgyűlés aznap elfogadott egy nyilatkozatot is, amely ugyanolyan fontosnak tekinthető, mint az 1964. évi „áprilisi nyilatkozat”: Declarația Marii Adunări Naționale a R.S.R. cu privire la principiile de bază ale politicii externe a României *Principiile de bază ale politicii externe...* (1968). Ceaușescu beszédének idézett részletét lásd uo. 21. p.
- 27 Constantiniu (1997) 509–510. p.

demokratikus Köztársaság, Magyarország, Lengyelország és Bulgária – általi megszállását. Augusztus 22-re összehívták a Román Nagy Nemzetgyűlés rendkívüli ülészakát. A Nemzetgyűlés előtt elmondott beszédében Ceaușescu kijelentette: „Meggyőződésünk szerint óriási és tragikus hibát követtek el, amely súlyos következményekkel fog járni a szocialista rendszer egységére és a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom sorsára nézve.”²⁶ Két nappal később, augusztus 24-én Josip Broz Tito jugoszláv vezetővel tárgyalt. (Ceaușescu abban az évben, május 27. és június 1. között már járt Jugoszláviában.²⁷)

1968. augusztus 26-án az első számú román kommunista vezető belföldi látogatások sorát kezdte meg. Számunkra most az a fontos, hogy a rendszer propaganda-erőfeszítéseinek elsődleges célpontja Erdély volt. Már utaltunk rá, hogy az 1956-os magyar forradalom tapasztalata és visszhangja arra tanította a román kommunistákat, hogy az erdélyi magyar kisebbséget szoros megfigyelés alatt kell tartaniuk, mivel hajlamosak a politikai rendbontásra. Ezek után nem véletlen, hogy Ceaușescu első belföldi útjai éppen Erdély vitatott területeire vezettek azzal a céllal, hogy megerősítse a „nemzeti összetartozást”.

Egyetlen nap alatt, augusztus 26-án három olyan megyét látogatott végig, ahol jelentős számú magyar kisebbség él – Brassót, Hargitát és Ko-

A Varsói Szerződés csapatainak csehszlovákiai bevonulása után Ceaușescu így hozzálatott az országyárashoz, amit leginkább „a nemzeti összetartozás útjai” néven lehet említeni. Utazásainak az volt a célja, hogy hívet toborozzon az RMP függetlenségi politikájának. Ceaușescu stratégiájára ugyanis óriási hatást gyakorolt az, amit a román kommunista elit az 1956. október 23. és november 4. közötti magyar forradalomból tanulságként levont. Haladjunk aprólékosan végig az eseményeken.

1968. augusztus 21-én Ceaușescu elmondta a „balkon-beszédet”, amelyben elítélte Csehszlovákia öt „testvéri ország” – Szovjetunió, a Német De-

vásznát –, és négy nagygyűlésen szólalt fel: Brassóban, Sepsiszentgyörgyön, Csíkszeredán és Székelyudvarhelyen. Nem szabad elfelejtenünk, hogy Hargita és Kovászna megyében a lakosság nagy része magyar.

Feltételezem, hogy azokban az 1968. augusztusi napokban az 1956-os magyar forradalom tanulsága alapján Ceaușescu attól tartott, hogy Csehszlovákia megszállása fellázítja majd a Romániában élő magyar nyelvű lakosságot. A feltételezést igazolja, hogy a sepsiszentgyörgyi, csíkszeredai és székelyudvarhelyi tömeggyűléseken Ceaușescu néhány magyar szóval fejezte be a beszédét, ami annál is érdekesebb, mert ez volt az egyetlen alkalom, amikor Ceaușescu igyekezett magyarul megszólalni.²⁸

Az augusztus 30-án Kolozsvárott tartott nagygyűlés különösen fontos a történelmi mítoszok felélesztése szempontjából. A mítoszoknak, mint már kifejtettem, az volt a céljuk, hogy megerősítsék az RMP politikája mögötti népi támogatást.

Aznap Ceaușescu óriási hallgatóság előtt mondott lángoló beszédet. Felszólalásában akkor utalt először úgy az RMP-re mint a középkori román uralkodók, Nagy István, Öreg Mircea, Vitéz Mihály hőstetteinek folytatójára.²⁹ Ettől a pillanattól kezdve az ősök kultusza és a nemzeti jelképekkel való manipulálás Ceaușescu politikájának legfőbb eszközévé vált. Hangsúlyoznunk kell: Ceaușescu tiszteletre méltó erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy magához csábítsa a romániai nemzeti kisebbségeket, és meggyőzze őket arról, hogy az RMP kisebbségi politikájának nem a kisebbségek asszimilációja a célja. Sokatmondó ebből a szempontból, hogy 1968. szeptember 20-án is belföldi útra indult, ismételten egy etnikailag vegyes vidékre, a Bánátba. Ezúttal is több megyét érintett, Krassó-Szörényt, Temest és Aradot, s közben Resicabányán, Temesvárott és Aradon mondott beszédet a nagygyűléseken.³⁰

Ceauseșcu szembefordulása Csehszlovákia 1968-as szovjet megszállásával félrevezette az államférfiakat, politikusokat és kutatókat egyaránt. Ami a román többséget illeti, Ceauseșcu az etnikai kötődések ugrásszerű megerősítésére törekedett, s álláspontját az ún. „1971. júliusi tézisek” meghirdetésekor világossá tette. A „tézisek” – egy tizenhét pontos, meglehetősen rövid iromány –, amely 1971. július 6-án jelent meg, Ceauseșcu neveléshez és a kulturális javak előállításához fűződő merev viszonyáról árulkodik. Július 6-án megjelent művének főbb gondolatait július 9-én a propagandával és indoktrinációval foglalkozó

28 Ceaușescu (1969) 422–430., 431–38., 439–448. és 449–454. p.

29 Uo. 478. p.

30 Uo. 506–516., 517–521. és 521–531. p.

- 31 Ceașescu (1971a); Ceașescu (1971b). Részletesebben lásd Petrescu–Petrescu (1996) 1–3. p.
- 32 *Programul Partidului Comunist Român...* (1975); A „nemzeti” történelem teleologikus megközelítése. Uo. 27–64. p.
- 33 1948 és 1989 között a románság etno-genezisét kutató kommunista történelemírás három korszakát különböztethetjük meg. Az első szakaszban (1948–58), az eloroszosítási kampány idején a hivatalos történelemírás a hangsúlyt a románság kialakulásában a szlávok szerepére helyezte. 1958 és 1974 között viszonylag enyhült az ideológiai nyomás, és visszatértek a két világháború közötti időszak tanaihoz, melyek szerint a románság ősei a rómaiak és a velük elkeveredő helyi dákok. A harmadik szakasz (1974–89) a „dákomania” időszaka, azaz az „auchton” lakosság meghatározó szerepére helyezték a hangsúlyt a román nép kialakulásában. A román történetírás és a politika kapcsolatáról 1944 és 1977 között lásd Georgescu úttörő munkáját: Georgescu (1991).
- 34 Hangsúlyoznunk kell ugyanakkor, hogy a román történetírás négy „szent” vonulatának egyike sem volt vadonatúj. Romániában a történelemtudomány intézményesülése óta megtalálhatók voltak ezek a gondolatok. Az első kettő, azaz az ókori gyökerek és a román történelem kontinuitása a szomszédos országok, nevezetesen Magyarország történezeivel folytatott viták során merült fel a XIX. század vége felé. Ráadásul a román államalkotás és a történelem ön-

pártaktívá ülésén is megismételte. Az „1971. júliusi tézisekkel” támadást indított a kozmopolita és „dekadens” Nyugat-barát viselkedés ellen.³¹ A tézisek visszatérést jelentettek a kulturális önelégültség felé. Megjelenésük után a „szocialista” nemzet építésében a rendszer nagyobb hangsúlyt fektetett a történelemírásra, a pártnak ki kellett dolgoznia az irányelveket a „nemzeti” történelem megírására.

A román nemzeti kommunizmus ideológiai alapító irata három évvel később, 1974-ben készült el: ez volt a Román Kommunista Párt Programja.³² A program megjelenése után a román nép eredetéről szóló viták még inkább előtérbe kerültek.³³ A román kommunista párt 1974-es programja ugyanis részletes tervet írt elő a nemzeti történelemírásra és a történelem oktatására. Ész szerint a nemzeti történelemnek négy elvi „oszlopon” kell nyugodnia: a románok ősi eredete, kontinuitás, egység és függetlenség.³⁴ A történeti kutatásokat illetően az igazi probléma az volt, hogy ez a négy szempont a történelemértelmezés mércéjévé, általános elvárássá vált. A nemzeti történelem legfőbb tanítása az lett – és maradt egészen 1989 decemberéig –, hogy a román egységes nemzetállamot történelme során folyamatosan támadták és fenyegették, s ezért minden felelősségteljes román hazafias kötelessége mindenáron megvédeni. Így a kommunista párt, amely magát a román független-

ség és nemzeti szuverenitás egyedüli biztosítójaként állította be, miközben a szomszédos Szovjetunió és Magyarország állítólagos barátságatlan állásfoglalásaira felhívta a figyelmet, számottevően növelni tudta saját támogatottságát.

Volt azonban valami, amit a rendszer nem láthatott előre: Mihail Gorbacsov hatalomra kerülése. 1985 után, a Ceaușescu-éra gazdaságszerkezeti és erkölcsi válsága közepette a Gorbacsov meghirdette peresztrojka a Szovjetunióról és vezetéséről homlokegyenest új képet teremtett. A „Gorbacsov-imádat” egyre erősödött a román lakosság körében, annál is inkább, mert a gazdasági válság és a „Kárpátok géniusának” ortodox szocializmusa kilátástalanná tette a helyzetet. Amikor Gorbacsov 1987. május 25. és 27. között hivatalos látogatásra Romániába érkezett, sokan abban reménykedtek, hogy ráveszi Ceaușescut néhány gazdasági reform megkezdésére. Nem így történt, de látogatásának eredményeként a románok végérvényesen belátták: a Szovjetunió nem jelent igazi fenyegetést Románia szuverenitására nézve. Ellenkezőleg, Moszkvára úgy kezdtek nézni, hogy majd megszabadíthatja őket a Ceaușescu klán romániai uralmától.³⁵ A Román Kommunista Párt egyik legitimációs érve így lassan szertefoszlott.

A Ceaușescu-rendszernek ennek következtében a nyolcvanas évek közepére csak egyetlen célpontja maradt: a romániai magyar kisebbség és

álló tudományágként való elismerése egymással párhuzamosan zajlott a XIX. század második felében, ennek következtében a harmadik téma, azaz a románság egysége elmaradhatatlan volt a korszak történelmi műveiben. A Ceaușescu-korszak előtt azonban az egységet soha nem kezelték axiómaként. Ami pedig a negyedik témát, a függetlenségért folytatott szüntelen harcot illeti, az minden kis kelet-közép-európai ország történetírásának jellemző motívuma, mivel folyamatosan szemben álltak a náluk hatalmasabb szomszédos birodalmakkal. Amint Románia a kommunista táboron belül egyre nagyobb önállóságot követelt magának, a nemzeti-kommunista történetírás kánonjában a függetlenségi küzdelmek az aktuálpolitika hatására természetesen egyre hangsúlyosabbá váltak.

- 35 Az emberek kíváncsiak voltak a gorbacsovi reformokra. A Novosti Press Agency a Szovjetunióban román nyelvű röplapokat és füzeteket jelentetett meg, ezeket különösen Bukarestben terjesztették, szamizdat kiadásként. 1988–89-ben az emberek minden olyan szovjet brosúrát elolvastak, amelynek címében felforgató kifejezések voltak: „szerkezetváltás”, „megújítás”, „új látásmód”, „innovatív” stb. Lásd többek között *Conferința a XIX-a a PCUS...*; *Cea de-a XIX-a conferință a PCUS...*; *Congresul deputaților poporului din URSS...*; valamint Șmeliov (1989a); Șmeliov (1989b).

„külső anyrországa”, azaz a kommunista Magyarország. A román kommunista elit identitásformáló tapasztalatai alapján a párt legfőbb ura ekkor is az országon kívül kereste a súlyos problémák okait. 1989. december 20-án Ceaușescu kijelentette, hogy a temesvári felkelés, amely lánggra lobbantotta a forradalmat, „reakciós, imperialista, irredenta, sovinsizta körökkel szövetkező huligánok” műve, akik „Románia területi feldarabolására törekednek”.³⁶

Ceaușescu szemében ezt bizonyította az is, hogy a Tőkés László tiszteletes, a lázadó református pap háza körül összegyűlt hívők kis csoportja indította el a temesvári felkelést december 16-án éjjel. Papp László püspök, az aradi egyházmegye vezetőjének utasítására Tőkést erőszakkal akarták eltávolítani abból a házból, amely a református egyház tulajdona volt.³⁷ December 10-én, az istentisztelet után Tőkés László közölte gyülekezete hívőivel, hogy december 15-ig el kell hagynia a házat, és arra kérte őket, legyenek szemtanúi a kényszerkiköltöztetésnek.³⁸ December 15-én, egy pénteki napon mintegy százan gyűltek össze a ház előtt: magyar családok és né-

hány román, főként férfiak. Este hét óra felé az egybegyűltek egy része elénekelte a *Deșteaptă-te române* (Ébredj fel, román) című, még az 1848-as forradalomban született dalt, amely Ceaușescu uralmának végére az ellenállás dala, 1989 után pedig a demokratikus Románia himnusza lett. Sok forradalmár egyetért abban, hogy a *Deșteaptă-te române* eléneklése döntő volt az események további alakulásának szempontjából.³⁹ Kevesen láhták azonban előre, hogy mi fog történni. Tőkés maga is elismeri, nem gondolta, hogy cselekedetével megbuktathatná a rendszert: „Szégyellem, hogy nem volt ilyen merész gondolatom, ahogy a többi kisebbségi egyház sem gondolt erre. Csak életben próbáltunk maradni.”⁴⁰

A román kommunisták szemében, akik hosszú politikai szocializációs

36 Ceaușescu televízióban elmondott esti beszédének szövegét lásd Perva–Roman (1991) 38–39. p.

37 A döntés okát Tőkés hitbuzgalmában és a romániai magyar kisebbségek jogai melletti militáns kiállásában kereshetjük. Ezzel a kommunista szerveknek és a református egyháznak egyformán terhére volt, így került sor kenyértörésre közte és Papp püspök között. Lásd Papp László református püspök: *Scurtă caracterizare a preotului Tőkés László*, 1989. augusztus 14. Közli Mioc (2002) 144–145. p.

38 Uo. 19. p. Lásd még Milin (1997) 46., 100–101. p.

39 Daniel Vighi megjegyzését lásd Milin (1997) 27–28. p.

40 Marius Mioc Tőkés Lászlóval készült 2001. november 2-i interjúját lásd uo. 77. p.

folyamaton mentek keresztül a román forradalomig, a temesvári események nyilvánvalóan bebizonyították, hogy a magyar kisebbség egyes tagjai irredenták, és a szomszédos Magyarország támogatja őket. Ez az oka annak, hogy Ceaușescu még uralkodása utolsó pillanataiban sem látta be, hogy saját népe kelt fel ellene spontán módon, és csak összeesküvésre tudott gondolni, melyet Magyarország és a romániai magyar kisebbség tervelt ki.

ZÁRSZÓ

A kommunista Romániában a nacionalizmus erős és tartós identitást és lojalitást biztosított a kommunista rendszernek, ez azonban nem egyik nappól a másikra alakult ki. Hosszú folyamat eredménye volt, amely válaszként kezdett formálódni Hruscsov XX. kongresszuson elindított desztalinizációjára. A román kommunisták ügyesen kihasználták a nemzettudatban rejlő lehetőségeket. Helyesen ismerték fel, hogy a nemzettudat tartós és szimbolikus jelentőségű eszköz. A magyar forradalom váratlan lehetőséget nyújtott a román kommunistáknak: alkalmuk nyílt teljes lojalitásukat bizonyítani Moszkvának, miközben kétségbeesetten próbálták elkerülni a desztalinizációt és megőrizni teljhatalmukat. A magyar forradalom a kezükre játszott, és 1958 nyarán kivonták a szovjet csapatokat Romániából. Attól a pillanattól fogva a román kommunista vezető, Gheorghe Gheorghiu-Dej és belső hatalmi köre Moszkvával szemben bátor függetlenségi politikát követett, s jelentős, extenzív ipari fejlesztéseket hajtott végre. Ennek a politikának köszönhetően a román kommunisták a széles néprétegek körében legitimitásra tettek szert, és egészen 1989-ig hatalmon maradhattak.

Megállapíthatjuk ugyanakkor, hogy az 1956-os év, s mindenekelőtt a magyar forradalom tanulságait a román kommunisták mélyen az eszükbe vésték. Megdöbbenve nézték, hogyan esett szét alig két hét leforgása alatt Magyarországon a kommunista rendszer, s hogy utána a Moszkva vezette katonai beavatkozás miként állította vissza a kommunista hatalmat. A román „kommunista gondolkodásra” ez kettős hatást gyakorolt. Először is felébresztette a Moszkva iránti régi félelmeket: attól tartottak, hogy amennyiben frakcióharc bontakozna ki a párt élén, Moszkva a Kremlhez hűséges frakció oldalán beavatkozna, és bizalmasait ültetné a hatalomba. Másodsor, újjáélesztette a romániai magyar kisebbség, illetve „külső anyaországuk”, a kommunista Magyarország iránti bizalmatlanságot. Így a román kommunisták egészen a rendszer végső bukásáig magyarelleses külpolitikát folytattak, különösen a nyolcvanas években, és a nemzeti kisebbségeket, melyek

közül a magyar volt a legnépesebb, asszimilálni próbálták. Kérdés, hogy a román „kommunista gondolkodásmód” e jellemvonásai nem éreztetik-e hatásukat még jóval a rendszer 1989-es bukása után is.

HIVATKOZÁSOK

Almond (1990)

GABRIEL A. ALMOND: *Communism and Political Culture Theory. In A Discipline Divided. Schools and Sects in Political Science.* Ed. Gabriel A. Almond. Newbury Park, CA, 1990, Sage Publications.

Arhivele Naționale ale României, Stenogramele ședințelor Biroului Politic și ale Secretariatului Comitetului Central al PCR – 1949. București, 2003, Arhivele Naționale ale României.

Baghiu (1995)

AUREL BAGHIU: *Printre gratii.* Cluj-Napoca, 1995, Editura Zamolxis.

Bendix (1973)

REINHARD BENDIX: *Reflections on Charismatic Leadership. In State and Society. A Reader in Comparative Sociology.* Eds. Reinhard Bendix et. al. Berkeley, 1973, University of California Press.

Bernhard (1993)

MICHAEL H. BERNHARD: *The Origins of Democratization in Poland. Workers, Intellectuals, and Oppositional Politics, 1976–1980.* New York, 1993, Columbia University Press.

Betea (1995)

LAVINIA BETEA: *Maurer și lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României.* Arad, 1995, Editura Ioan Slavici.

Brown (1997)

ARCHIE BROWN: *Introduction. In Political Culture and Political Change in Communist States.* Eds. Archie Brown–Jack Gray. London, 1997, Macmillan. 1–24. p.

Câmpeanu (1980)

[PAVEL CÂMPEANU] FELIPE GARCIA CASALS: *The Syncretic Society.* White Plains NY, 1980, M. E. Sharpe.

Câmpeanu (2002)

PAVEL CÂMPEANU: *Ceaușescu: Anii numărătorii inverse.* Iași, 2002, Polirom.

Cea de-a XIX-a conferință a PCUS: Documente și materiale—Raportul prezentat de Mihail Gorbaciov, secretar general al CC al PCUS. Moszkva, 1988, Novosti Press Agency.

Ceașescu (1969)

NICOLAE CEAȘESCU: *România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste. Rapoarte, cuvântări, articole, ianuarie 1968 – martie 1969.* București, 1969, Editura Politică.

Ceașescu (1971a)

NICOLAE CEAȘESCU: *Propuneri de măsuri pentru îmbunătățirea activității politico-ideologice, de educare marxist-leninistă a membrilor de partid, a tuturor oamenilor muncii – 6 iulie 1971.* București, 1971, Editura Politică.

Ceașescu (1971b)

NICOLAE CEAȘESCU: *Expunere la Consfătuirea de lucru a activului de partid din domeniul ideologiei și al activității politice și cultural-educative – 9 iulie 1971.* București, 1971, Editura Politică.

Chilcote (1994)

RONALD H. CHILCOTE: *Theories of Comparative politics. The Search for a Paradigm Reconsidered.* Boulder, Colorado, 1994, Westview Press.

Conferința a XIX-a a PCUS: O nouă viziune, hotărâri cu caracter novator. Moszkva, 1988, Novosti Press Agency.

Congresul deputaților poporului din URSS: Raportul prezentat de Mihail Gorbaciov, Moscova, Kremlin, 30 mai 1989. Moszkva, 1989, Novosti Press Agency.

Constantiniu (1997)

FLORIN CONSTANTINIU: *O istorie sinceră a poporului român.* București, 1997, Editura Univers Enciclopedic.

Curticeanu (2000)

SILVIU CURTICEANU: *Mărturia unei istorii trăite. Imagini suprapuse.* București, 2000, Editura Albatros.

Georgescu (1991)

VLAD GEORGESCU: *Politică și istorie. Cazul comuniștilor români, 1944–1977.* București, 1991, Humanitas.

Jowitt (1992)

KENNETH JOWITT: *New World Disorder. The Leninist Extinction.* Berkeley, 1992, University of California Press.

Kennedy (1991)

MICHAEL D. KENNEDY: *Professionals, Power and Solidarity in Poland. A Critical Sociology of Soviet-Type Society*. Cambridge, 1991, Cambridge University Press.

Linden (1981)

RONALD H. LINDEN: Romanian Foreign Policy in the 1980s. In *Romania in the 1980s*. Ed. Daniel Nelson. Boulder, Colorado, 1981, Westview Press.

Lungu–Retegan (1996)

CORNELIU MIHAI LUNGU–MIHAI RETEGAN (coord.): *1956 – Explozia. Percepții române, iugoslave și sovietice asupra evenimentelor din Polonia și Ungaria*. București, 1996, Editura Univers Enciclopedic.

Marx (1964)

KARL MARX: *Însemnări despre români: Manuscrise inedite*. București, 1964, Editura Academiei Republicii Populare Române.

Milin (1990)

MIODRAG MILIN: Azi în Timișoara, mâine-n toată țara! In *Timișoara: 16–22 Decembrie 1989*. Timișoara, 1990, Editura Facla.

Milin (1997)

MIODRAG MILIN: *Timișoara în revoluție și după*. Timișoara, 1997, Editura Marineasa.

Mioc (2002)

MARIUS MIOC (coord.): *Revoluția, fără mistere. Cazul László Tőkés. Documente din arhiva Judecătoriei Timișoara. Documente din arhiva parohiei reformate Timișoara. Mărturii*. Timișoara, 2002, Editura Almanahul Banatului.

Neagoe–Pleșa–Pleșa (2006)

ELIS NEAGOE-PLEȘA–LIVIU PLEȘA (coord.): *Dosarul Ana Pauker. Plenara Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român din 30 noiembrie – 5 decembrie 1961*. București, 2006, Editura Nemira & CNSAS.

Perva–Roman (1991)

AUREL PERVA–CAROL ROMAN: *Misterele revoluției române. Revenire după ani*. București, 1991, Editura Carro.

Petrescu (1997)

CRISTINA PETRESCU: A Ritual of the „Golden Epoch”. Ceaușescu’s Domestic Visits. In *The Myths of Romanian Communism*. Ed. Lucian Boia. București, 1997, Bucharest University Press.

Petrescu–Petrescu (1996)

CRISTINA PETRESCU–DRAGOȘ PETRESCU: Restalinizarea vieții culturale românești. Tezele din iulie 1971. *Arhiva Cotidianului*, 1996. 10. 1–3. p. *Principiile de bază ale politicii externe a României*. București, 1968, Editura Politică.

Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism. București, 1975, Editura Politică.

Schöpflin (2000)

GEORGE SCHÖPFLIN: *Nations, Identity, Power. The New Politics of Europe*. London, 2000, Hurst.

Șmeliov (1989a)

NIKOLAI ȘMELIOV: *Restructurarea așa cum o vede un economist*. Moszkva, 1989, Novosti Press Agency.

Șmeliov (1989b)

NIKOLAI ȘMELIOV: *Restructurarea. Probleme, Studii, Prognoze–Potențialul spiritual al înnoirii*. Moszkva, 1989, Novosti Press Agency.

Stănescu (2003)

MIRCEA STĂNESCU (coord.): *Organismele politice românești, 1948–1965*. București, 2003, Editura Vremea.

Tismăneanu (1991)

VLADIMIR TISMĂNEANU: *The Tragicomedy of Romanian Communism*. In *Crisis and Reform in Eastern Europe*. Eds. Ferenc Feher, Andrew Arato. New Brunswick, 1991, Transaction Publishers. 121–174. p.

Tismăneanu (1992a)

VLADIMIR TISMĂNEANU: *From Arrogance to Irrelevance. Avatars of Marxism in Romania*. In *The Road to Disillusion. From Critical Marxism to Postcommunism in Eastern Europe*. Ed. Raymond Taras. Armonk. NY, 1992, M. E. Sharpe. 135–150. p.

Tismăneanu (1992b)

VLADIMIR TISMĂNEANU: *Arheologia terorii*. București, 1992, Editura Eminescu.

Tismăneanu (1993)

VLADIMIR TISMĂNEANU: *Chestiuni de metodă. Sfera Politicii*, 3. (1993. febr.).

Tismăneanu (1995a)

VLADIMIR TISMĂNEANU: *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*. București, 1995, Editura Univers.

Tismăneanu (1995b)

VLADIMIR TISMĂNEANU: *Noaptea totalitară*. București, 1995, Editura Athena.

Tismăneanu (2003)

VLADIMIR TISMĂNEANU: *Stalinism for All Seasons. A Political History of the Romanian Communist Party*. Berkeley, 2003, University of California Press.